

Ключевые слова: Иван Брюховецкий, «черная рада», Я. Сомко, И. Золотаренко, князь Ф. Куракин, князь Г. Ромодановский, придворный Д. Велико-Гагин, епископ Мефодий.

V. Slyusarenko

The forms and methods of struggle for the hetman mace Briukhovetsky eve Nijinsky «Black Board»

The article reviews the forms and methods of struggle used by I. Bryukhovetsky to become Hetman of Left Bank Ukraine, revealed his plans on the eve of Nijinsky Council, held in June 1663 highlights the extraordinary talents of one of the main contenders for the mace. Attention is focused on ways to deal with political rivals on the eve of the June events. It turns out the role of the Russian authorities to deploy the struggle for the hetman's government distinguishes factors that shaped the attitude of Tsar Alexei Mikhailovich the political process and the Left indicated in his decisive role before the elections hetman. The role and place of Russian Bishop Methodius and okolnichy D. Veliko Iarina in the struggle for power. Outlines the factors that contributed to the formation Bryukhovetsky as Hetman of Left Bank Ukraine, in particular its demagogic politics and the ability to juggle the interests of different strata of the population, especially the ordinary kozatsatva, which became one of the main criteria for winning the beautiful ancient city. Analyzes the processes that took place on the eve of the council. Indicate the importance of this event as a very extraordinary because for the first time in elections Hetman major role played by ordinary Cossacks. The attention that the rise to power of the Left Bryukhovetsky was one of the decisive factors start of the «ruins» in the history of Ukraine.

Key words: I. Briukhovetsky, «black board», J. Somko, V. Zolotareno, prince F. Kurakin, prince G. Romodanovsky, okolnichy D. Veliko-Gagin, bishop Methodius.

Отримано: 19.11.2015

УДК 94:323:39«1648-1657»

В. В. Степанков

**ЗДОБУТКИ І НЕВДАЧІ НАЦІОНАЛЬНОГО ЕЛІТОТВОРЕННЯ
(1648-1657 рр.)**

Стаття присвячена з'ясуванню процесу національного елітотворення у період гетьманату Б. Хмельницького. Дана проблема відзначається актуальністю, бо не слугувала предметом спеціальних досліджень. Справа у тому, що внаслідок домінування в історіографії статусно-функціонального підходу у розумінні сутності поняття політичної еліти, науковці не сумніваються, що козацька старшина відразу ж стала виконувати її функції. Як на наш погляд, політичною елітою слід вважати не просто правлячу верхівку, а лише ту, котра ефективно виконує владно-політичні функції. В силу чого козацька старшина далеко не відразу трансформувалася у неї.

Аналіз джерел і літератури дозволяє виділити три етапи національного елітотворення. Перший етап (лютий – листопад 1648 р.) характеризувався суперечливим процесом еволюції козацької еліти в протоеліту, котра сповідувала концепцію цілісності Речі Посполитої. На другому етапі (грудень 1648 – червень 1652 рр.) роз-

почалося перетворення протоєліти в політичну еліту, що сформувала ідею втворення незалежної соборної Української (Руської) держави, розбудувала її основні інституції й визнала соціально-економічні завоювання поспільства. Для третього етапу (липень 1652 – серпень 1657 рр.) виявилися показовими дві тенденції: поява політичної еліти, процес становлення якої не завершився, та формування серед неї угруповання І. Виговського, що протидіяло утвердженню при владі династії Хмельницьких.

Ключові слова: протоєліта, політична еліта, держава, Україна, Б. Хмельницький, козацька старшина, козацтво, поспільство.

Однією із найскладніших і найменш вивчених проблем Української революції продовжує залишатися проблема трансформації козацької старшини у політичну еліту та її функціонування. Адже науковці традиційно продовжують дотримуватися статусно-функціонального підходу у розумінні сутності поняття «політична еліта», що автоматично переміщає старшину (з неї формувалися владні інституції) у розряд еліти, а відтак позбавляє необхідності досліджувати процес її становлення. У нашому розумінні «політична еліта» – це не проста привілейована корпорація осіб, котра зазвичай знаходиться при владі, а лише та володарююча верхівка, яка ефективно виконує владно-політичні функції у суспільстві. В силу чого старшина не могла відразу ж перетворитися у політичну еліту Української держави, що утворилася в 1648–1650-му роках. Вона мусила пройти (і проходила) складний процес трансформації з козацької еліти. Тому метою нашої роботи є з'ясування цього процесу у період найвищого піднесення революції – часу гетьманату Б. Хмельницького. Хоча в історіографії не існує спеціальних досліджень з цієї проблематики, тим не паче у жодному випадку не можна ігнорувати значимості наукового доробку істориків, котрі у тій чи іншій мірі торкалися її (О. Апанович, В. Брехуненка, В. Горобця, М. Грушевського, Я. Дашкевича, Я. Домбровського, З. Когути, В. Кривошеї, І. Крип'якевича, В. Липинського, В. Маєвського, Ю. Мицика, Л. Окиншевича, В. Панашенко, С. Плохія, Ю. Ролле, В. Смолія, В. Степанкова, О. Струкевича, Т. Таїрової-Яковлевої, Л. Фіцик, М. Франца, Т. Чухліба, Ф. Шевченка, В. Щербака, Н. Яковенко та ін.).

Підготовка повстання групою старшин і козаків під проводом Б. Хмельницького проходила в умовах вкрай швидкого наростання протистоянь у різних сферах буття українського суспільства. Оскільки вони добре висвітлені в історіографії, торкатися їх не будемо. Відзначимо лише, що невдоволення власним становищем й існуючими порядками охопило всі прошарки українського населення (за винятком шляхти) й стало всенародним. Зав'язався «Гордів вузол» непримиренних національних, релігійних, політичних й соціально-економічних суперечностей, розв'язання якого в існуючій моделі функціонування Речі Посполитої не існувало.

У діях соратників Б. Хмельницького помітні відмінності у порівнянні з підготовкою повстань 30-х рр. Зокрема, більшість із них належала до реєстрового козацтва, а коли план провалився (листопад 1647 р.) вони подалися на Запоріжжя, де почали прий-

мати запорожців до своїх лав. Показово, що оволодіння повстанцями Січчю 4 лютого 1648 р. відбулося також за безпосередньої допомоги розташованої тут залоги реєстровиків [29, с.31]. І саме їх спільна із запорожцями військова рада на Січі бл. середини лютого обрала Б. Хмельницького гетьманом («вождем») і вручила йому військові клейноди [10, арк.734; 29, с.31]. Останній відразу ж взяв під контроль усе Запоріжжя («... проголосив себе його володарем й охоронцем» [15, арк.224-224 зв.]), яке стало плацдармом повстання. Так вибудовувався місток до об'єднання зусиль запорозьких і городових козаків, запорозької й реєстрової старшини. Успішним результатом цього курсу гетьмана виявився перехід 13-14 травня 6-ти полків реєстровиків на бік повстанців, що відіграв вирішальну роль у здобутті перемог біля Жовтих Вод і Корсуня.

Зміст березневих перемовин Б. Хмельницького з послами великого коронного гетьмана М. Потоцького промовляє, що старшини дотримувалися в цілому програми, узгодженої під час таємної зустрічі з королем у квітні 1646 р. Вони висунули вимоги скасування «Ординації 1638 р., залишення польським військом «України» й ліквідації тут «управління Речі Посполитої», заміни усіх «полковників-ляхів» особами «з їх народу» і дозволу на морську виправу [15, арк.186; 26, с.18]. Отже, основна їх ідея полягала у визнанні за «Україною» особливого (автономного) статусу. Свого розвитку вона набула у кінці травня, коли гетьман порушив перед полоненим М. Потоцьким клопотання щодо створення «удільної держави» («Руського князівства» чи «вільного козацького князівства») на теренах Лівобережжя, центральної й південної частини Київського воєводства та Уманщини. Тут передбачалося припинити функціонування польської влади («щоб до міст, замків і володінь (*dziejów*), а ні старости, а ні воєводи жодного права не мали»), а створене Військом Запорозьким управління мало підпорядковуватися лише «одному королю» [9, арк.165-169, 203; 10, арк.610, 744, 752-753; 18, арк.71-72; 19, арк.58; 21, арк.6-7; 40, s.39].

Ці кроки гетьмана і старшин могли б засвідчити, що вони надзвичайно швидко еволюціонували в українську протоеліту, якби не одне важливе але. Всього через два тижні після таких радикальних домагань вони раптом кардинально змінили їх вектор. Погодившись на скликаній військовій раді на укладення перемир'я, відправили 12 червня посольство до Владислава IV клопотатися про залишення Війська Запорозького «... при всіх наших військових вільностях і привілеях...», збільшення реєстру до 12 тис. осіб, права обирати старшин, виплати затриманої платні, безпеку діяльності православного духовенства й повернення йому захоплених уніатами церков [29, с.38-39]. Тепер йшлося про задоволення інтересів реєстрового й заможного козацтва та безпеку духовенства, що всього-на-всього повторювало вимоги тільки другого десятиріччя XVII ст.

Стан джерел не дозволяє вяснити причин цієї по-суті політичної капітуляції провідників повстання. Не зупиняючись на характеристичі висловлених в історіографії міркувань з цього приводу [45, с.75; 46, с.371-374; 59, с.9-11; 64, с.45-48, 79-81; 70,

с.131-133; 88, с.58-60; 89, с.81-82], окреслимо, як на нашу думку, найголовнішу. Вона полягала в тому, що сформульовані у березні-травні вимоги, відображали настрої гетьмана і радикально налаштованих старшин, котрі виявилися у меншості після приєднання до повстанців реєстровиків. Основна ж маса останніх (як і переважна більшість городового козацтва) переймалася насамперед скасуванням «Ординації» й поновленням прав і свобод Війська Запорозького. Свої дії вони розглядали як вимушений крок захисту власних «рицарських» прав («невільний гріх») супроти зловживань свавільних магнатів, шляхти, урядників та М. Потоцького, котрі не слухали «наказів і волі короля» й хотіли «... ім'я наше козацьке викорінити», а не як виступ супроти Речі Посполитої й королівської влади. Навпаки, у Владиславі IV вони продовжували вбачати свого протектора в обстоюванні власних інтересів у протистоянні з магнатством (в котрих вбачали недругів короля), і якому засвідчували готовність нести «вірну рицарську службу» [79, с.253-256; 83, с.42-44]. Тому у конфлікті, що спалахнув, щиро покладалися на допомогу Владислава IV (не знали, що той помер 20 травня). В силу чого старшини, дбаючи насамперед про станові інтереси, на цьому етапі боротьби представляли собою лише козацьку еліту, явно не дотягуючи до рівня протоєліті 30-х рр. Як слушно зазначав В. Брехуненко, «... на початку шляху більшість іще мусила подолати в собі стереотип бездержавного підданого. Потрібен був час, щоб у головах бодай критичної маси старшини вкоренилася ідея про власне державне тіло, увінчане особою легітимного й визнаного усіма правителя-гетьмана» [45, с.75].

Надзвичайно стрімке розгортання боротьби, чому сприяла діяльність розсланих гетьманом у різні регіони України козацьких підрозділів, очолюваних досвідченими старшинами [9, арк.260; 24, с.121; 25, с.68-83], у липні 1648 р. переросло у національну революцію [68, с.96-110; 71, с.88-98; ..., с.270-279]. Її перебіг упродовж літа-осені вчинив визначальний вплив на якісні параметри елітотворення. В умовах масового покозачення населення на звільнених територіях за козацьким зразком виникали елементи полково-сотенного адміністративно-територіального устрою, й нових органів виконавчої та судової влади. За допомоги гетьманського уряду, котрий узяв під жорсткий контроль творення і функціонування владних структур на місцях (з цією метою прийняв «Статті про устрій Війська Запорозького» [17, арк.29; 28, с.102; 67, с.38; 69, с.25], на середину листопада вони уже діяли на теренах Брацлавського, Київського, Чернігівського, південної і центральної частин Волинського й східної і центральної частин Подільського воєводств та формувалися на решті території України [49, с.50-130; 60, с.134-159; 75, с.23-53; 81, с.7-138; 87, с.76-98, 141-158].

Водночас відбувалися лавиноподібне зростання у рази чисельності старшини й зміна її ментально-ціннісних орієнтацій. Як правило, новоявлені старшини відзначилися радикалізмом поглядів і дій, котрі підтримували ідеї розгрому Польщі, відсунення її «кордонів аж до Вісли» й «відокремлення Русі від Корони» [40, с.183; 41, с.38]. За

умови існування у Війську Запорозькому безпосередньої (партисипітарної) демократії вони на військових радах рішуче відстоювали свої погляди, засвідчуючи незгоду з позицією гетьмана та його прихильників [26, с.46-47; 30, с.72]. Так проходив вкрай складний процес реорганізації козацької еліти у національну протоеліту. Вона становила соціально-політичний конгломерат різних груп, яких об'єднували управлінські функції й несприйняття існуючого в Україні польського режиму. Дослідження їхніх вимог дозволяє виокремити (у дуже загальних рисах) у ній два найвпливовіших угруповання з відмінними цілями. Перше, умовно назвемо його поміркованим (організаційно сконсолідоване й очолюване Б. Хмельницьким), очолюючи центральну владу, домагалася відновлення прав і свобод Війська Запорозького й надання автономії козацькому регіону (що не виходило за межі ягеллонської концепції цілісності Речі Посполитої). Друге – радикальне (позбавлене організаційного згуртування, неформальним провідником якого виступав наказний гетьман М. Кривоніс) – прагнуло ліквідації польських порядків й досягнення незалежності Русі). Перше представляли старшини з реєстровиків, «заслужених» запорожців і городових козаків, друге – вихідці з основної маси запорозьких й нерєстрових козаків та покозачених посполитих.

В умовах розгортання боротьби між ними час від часу виникали конфлікти, спостерігався перехід окремих старшин (І. Ганжа, С. Забузький, Я. Ясноборський й інші) на бік Польщі [20, арк.79; 40, с.507, 572]. Гетьман та більшість його оточення ідейно-психологічно ще не були готовими порвати з Річчю Посполитою. Остання, зокрема, продовжувала розглядатися Б. Хмельницьким «нашою батьківщиною» тощо [29, с.70, 73, 74, 78, 79, 81, 83, 85]. В силу чого сформульовані у листопаді вимоги Війська Запорозького до польської еліти де-факто повторювали програму протоеліти 30-х рр. XVII ст. Вони передбачали лише недоторканість «грецької віри», ліквідацію унії, збільшення козацького реєстру до 12 тис. осіб, визнання за козаками «рицарських вольностей», підпорядкування Війська Запорозького владі короля тощо [10, арк.379; 12, арк.69; 18, арк.189-190; 29, с.81-84; 38, с.394-395].

Саме цей низький рівень політичної самосвідомості провладного угруповання й гетьмана став основною причиною укладення 21 листопада Замостянського перемир'я з новообраним королем Яном Казимиром. Воно передбачало відведення українського війська «до України» (її терени не визначалися, вочевидь, польська сторона розуміла під нею традиційний козацький регіон), проти чого виступала не менше половини старшин і вояків. М. Кривоніс, полковник П. Головацький та інші наполягали на тому, щоб «... з цих країв не вступалися, й цю війну завершували не трактатами, а фортуною, яка їм сприяє» [10, арк.476-478; 50, с.115-118]. Не бажаючи відмовлятися від своїх переконань, М. Кривоніс, всупереч ухвалі ради, з частиною своїх підрозділів залишився тут для продовження боротьби (подальша доля його невідома) [1, с.106].

Правда, повертаючись до «України», з невідомої нам причини (швидше всього внаслідок масового невдоволення опозиційно налаш-

тованих старшин і козаків) Б. Хмельницький розпорядився взяти під регімент Війська Запорозького територію, розташовану східніше умовної лінії р. Слuch – м. Кам'янець-Подільський [17, арк.83; 19, арк.197]. І в першій половині 1649 р. на ній прищвиджується формування полково-сотенної владної структури, чому підсобляла й політика гетьмана, котрий для зміцнення кордонів козацької України й захисту поспільства від ворожих нападів, направляє на Поділля й південь Волині полковників І. Федоренка (Федоровича), Д. Нечая та А. Романенка [4, арк.168; 19, арк.202-202 зв.; 28, с.205-207; 29, с.110]. Припускаємо, що з такою ж метою послалилися полковники й до порубіжних районів півночі Київщини, Чернігівщини й Сіверщини. До літа у них уже діяли такі полки як Подністровський, Барський, Звягельський, Любартіський, Миропільський, Остропільський, Чорнобильський, Овруцький, Сіверський тощо) [13, арк.560; 32, с.45-50]. Показово, що тут полковники, обрані показаним поспільством, визнавали зверхність «старших полковників», призначених Б. Хмельницьким [7, арк.131; 32, с.47]. Ця нерівноправність статусу зумовлювалася тим, що «старші полковники» очолювали полки як адміністративно-територіальні одиниці, а «молодші» – лише підрозділи показаних посполитих, яких на території козацького полку могло існувати й декілька. Слід відзначити і той факт, що козаки «старовинних» полків вельми насторожено відносилися до козаків новостворених полків «з волості» [16, арк.321-322; 28, с.346]. Зрозуміло, що подібного характеру недовір'я й нашорошеність гальмували консолідацію старшини в єдину соціально-політичну групу (корпорацію), спроможну структурувати новий соціальний простір, який починав формуватися у державі.

І все ж внутрішня політика гетьманського уряду, активна державотворча і господарська діяльність старшини, спомагали їй еволюції з протоеліти в політичну еліту. Вони займалися організацією захисту кордонів й боротьби проти польських підрозділів, збиранням розвідувальних даних та проведення мобілізаційних заходів, збиранням податків, торгівельними справами, будівництвом церков тощо. Окремі з них роздавали соратникам володіння, відібрані у шляхтичів. Так, І. Федоренко не тільки поширив чинність української влади на все Подільське Подністров'я (до м. Студениці, розташованого в 30-35 км на південний схід від Кам'янця-Подільського), але й надав «привілей на власність і спадковість ... Цвіку – давньому опришку...» Студеницю (?) (нерозбірливий почерк не дозволяє точно прочитати текст – В.С.) [4, арк.40, 111-113, 132-134, 220; 5, арк.10-11, 14; 6, арк.470-471; 8, арк.320; 17, арк.97, 167; 19, арк.200, 202-202 зв.; 27, с.200; 28, с.204-207].

Винятково важливу роль у процесі елітотворення почала відігравати витворена у кінці 1648 – першій половині 1649 рр. нова парадигма політичної програми. Контурно оформлена ще влітку 1648 р., а восени запропонована М. Кривоносом та П. Головацьким ідея відокремлення Русі від Речі Посполитої, набирає поширення й наповнюється новим змістом. Упродовж лютого-квітня 1649 р. Б. Хмельницький завершив формування української дер-

жавної ідеї, суть якої полягала у створенні незалежної, соборної держави. Вперше, як програма безпосередніх дій, вона висувається у червні 1649 р. Однак, внаслідок брутального тиску з боку хана під час Зборівської битви 16 серпня, гетьман і старшини змушені були відмовитися від неї й піти на укладення договору. Вдруге робиться спроба реалізувати ідею незалежності й соборності України у вересні-жовтні 1655 р.

Не можна ігнорувати значимості харизматичності постаті гетьмана та його державотворчої діяльності для консолідації старшини та її якісного вишколу у владних структурах. В історіографії вже відзначалася ефективність функціонування сформованих ним центральних й місцевих управлінських інституцій [42, с.4-15; 48, с.8-77; 56, с.5-70; 59, с.224-244; 61, с.5-271; 62, с.84-171; 63, с.192-210; 69, с.31-62, 95-109; 72, с.7-122; 73, с.47-127; 74, с.53-56]. Вона дозволяла успішно розв'язувати складні питання постійного підтримування високої боєздатності армії, взаємовідносин різних груп соціуму, розвитку сільського господарства, ремесел і торгівлі. У свідомості частини старшини, козацтва й поспільства, розпочалося формування образу гетьмана, як легітимного володаря окремішньої від Речі Посполитої держави, наділеного сакральною владою [2, арк.44; 14, арк.40 зв; 19, арк.331 зв.]. Як з'ясували С. Плохій та Н. Яковенко, божественний характер його влади обґрунтовувався як представниками світських інституцій (внесення додатку «Божою милістю до гетьманського титулу»), так і церковних (зокрема, патріархом Паїсієм) [65, с.93-98, 101-103; 85, с.12-15].

Зародження ідеї про гетьмана, як самостійного володаря незалежної від Речі Посполитої держави, мало винятково важливе значення для процесу трансформації протоеліти в політичну еліту. Адже, в разі її утвердження у свідомості старшини відбувся б остаточний розрив з політичною «пуповиною» Речі Посполитої як спільної Батьківщини трьох народів. А відтак ознаменував би у політичній культурі українців своєрідну точку неповернення до історично-витвореного бездержавністю комплексу відсутності концепції легітимного національного (українського) монархізму й стереотипу узаконеного підданства іноземному володарю (польському королю). Новий концепт став би потужним консолідуючим ферментом не тільки для старшини, але і всього суспільства, навколо реалізації державної ідеї, слугував би імунітетом від орієнтації на іноземних протекторів й захисним бар'єром від деструктивного впливу політичної волі останніх.

Однак, в його устаеленні у свідомості еліти зокрема й суспільства в цілому, існували майже незборимі перешкоди. Невипадково Я. Дашкевич поставив три гострих запитання (які вважав «найбільшою загадкою Хмельниччини», можливість розв'язання якої вважав сумнівною); що продовжують залишатися без відповіді й нині: чому Б. Хмельницький де-юре не проголосив утворення незалежної держави? Чому не задекларував себе її володарем (князем)? Чому не вчинив Київ столицею держави? [54, с.116-117; 55, с.122-123]. Не претендуючи на істину, спробуємо окреслити контури можливої

відповіді. По-перше, задекларувавши прагнення домагатися незалежності Русі, гетьман і більшість старшин, внаслідок відсутності цієї ідеї у традиційній шкалі політичних цінностей, зазнавши невдачі у серпні 1649 р., виявилися неспроможними перетворити ідею незалежності в «альфу» й «омегу» своєї діяльності. Тому вона залишалася для них радше мрією ніж програмою, в силу чого вельми повільно вживалася у політичну культуру еліти (тільки з осені 1655 р. ідея незалежності стає її важливою складовою).

По-друге, недостатній рівень політично-правових знань зумовив нерозуміння ними значимості правового обґрунтування незалежності Русі в цілому чи хоча б уже де-факто існуючої держави (тому де-юре й не проголошували її утворення). Склалася парадоксальна ситуація: заявляючи про необхідність визволення «руського народу з лядської неволі», еліта у жодному з документів (на що слушно першим звернув увагу Я. Дашкевич [54, с.117] не засвідчила факту визнання нею уже витвореної держави й готовності захищати її інтереси. І не випадково. У спектрі їхнього правового розуміння козацька Україна (Брацлавське, Київське й Чернігівське воєводства), що отримала автономний статус, відповідно Зборівського договору, бачилися нею власне не українським (руським) державним утворенням, а всього лише територією під корпоративним управлінням (владою) Війська Запорозького. Як зазначав Б. Хмельницький у «пунктах» можливого мирного договору з Річчю Посполитою (серпень 1652 р.), «У Польщі під владою Війська Запорозького має знаходитись така кількість українських земель, як сказано в умовах Зборовського миру, починаючи від Дністра аж до Дніпра, а від Дніпра аж до московського кордону» [35, с.64].

По-третє, корпоративний характер володаря «українських земель» передбачав домінування не державних, а станових (козацьких) інтересів. У силу чого ідеї розбудови самостійного державного життя далеко не завжди виявлялися пріоритетними, а питання власної суверенної верховної влади правителя (князя, господаря, гетьмана) не порушувалося. Наслідком чого у ментальності більшості еліти продовжувало залишатися вельми укоріненним уявлення щодо потреби Війську Запорозькому шукати справедливого монарха-протектора. Спорадично воно проявлялося і в самого Б. Хмельницького, на думку котрого, він буде «... триматися того пана (монарха – Т. Ч.), який мене ласкаво з Божої ласки держить в своїй опіці» [84, с.64]. Відомо, що в серпні 1650 р. заявив польським посланцям: мене, «... а ні король, а ні Річ Посполита до жодної справи не можуть всилувати. Бо я вільний собі і, кому захочу, буду васалом і, кому захочу, буду служити [3, арк.438]. І, нарешті, по-четверте, гетьман не мав владних функцій володаря утвореної держави, піддаючи волі Війська Запорозького, і без відповідної ухвали якого не володів повноваженнями проголошувати утворення держави, її незалежність чи призначати Київ столицею.

Разом з тим вельми продуктивними у 1650 – першій половині 1652 рр. виявилися дії гетьмана і старшини у сферах вдосконалення практики функціонування державних органів влади,

збереження територіальних меж козацької України та її соціально-економічного розвитку. Завдяки розсудливій внутрішній політиці (насамперед визнанню соціально-економічних завоювань поспільства у Селянській війні (1648 – перша половина 1652 рр.)), сформувалася якісно нова модель соціально-економічних відносин. Її прикметними рисами стали: відсутність у соціумі шляхетського стану (існувала лише малочисельна соціальна група), провідна роль у житті суспільства козацтва, злам соціальних бар'єрів характерних феодалному суспільству, провідна роль у житті міст українських громад, істотна зміна соціального статусу селянства, що отримало особисту свободу й право власності (розділеною з державою) на землю, ліквідація великого і середнього феодалного землеволодіння, утвердження козацької приватної власності тощо [71, с.182, 191-194; 73, с.38-39, 88, 93; 78, с.302-305]. Кардинальні зрушення у формах земельної власності й соціальної структури суспільства обумовили піднесення економічного розвитку козацької України, надзвичайно активну участь козаків і посполитих у перерозподілі (шляхом займанщини) магнатських і шляхетських земель, їх господарського освоєння. Внаслідок чого спостерігалось відчутне поліпшення добробуту населення, який різке контрастував із злиденністю існування селян і міщан на окупованих поляками територіях України [2, арк.158; 31, с.193; 33, с.591-594; 37, с.64-67, 80-81, 90-91, 93-95; 39, с.276-281].

Менш успішною виявилася зовнішньополітична діяльність еліти. Безперечно свою негативну роль відіграла відсутність проголошення де-юре утворення незалежної держави. Офіційне визнання нею легітимності влади польського монарха й пояснення мети боротьби тільки необхідністю захисту прав і свобод Війська Запорозького та «руського народу» обмежували її сферою внутрішньополітичного конфлікту («громадянської війни» (до речі Б. Хмельницький інколи саме так і трактував ці події [29, с.195, 284])). Зрозумілою за таких обставин стає й позиція володарів сусідніх держав (за винятком у певній мірі султана) розглядати визвольні змагання українців винятково під кутом зору боротьби Війська Запорозького за свої права, а відтак і їхньої відповідної політики стосовно козацької України (визнання легітимності над нею королівської влади). З другого боку, гетьман і старшини, не добиваючись бажаних поступок від Речі Посполитої й усвідомлюючи нестачу власних сил та ненадійність союзу з Кримом, шукали протекції якогось із монархів. За її допомогою вони намагалися не тільки домогтися легітимності суб'єктності Війська Запорозького на міжнародній арені [84, с.64], але й за сприятливих обставин незалежності. Як підкреслював ксьондз Щитницький у листі до канцлера від 18 жовтня 1652 р., «Задум є у Хмельницького абсолютно і незалежно від жодного монарха панувати, і мати всі ті землі у володінні, які починаються від Дністра й простягаються до Дніпра і йдуть далі аж до Московських кордонів...» [11, арк.242].

Вважаємо, що молода еліта явно недооцінювала масштабів загрози реалізації політичних планів з боку Кримського ханства, за-

цікавленого у виснаженні протиборствуючих (річпосполитівської та української) сторін у перманентній боротьбі. Єдиним фактором, спроможним нейтралізувати цю політику, стала б протекція султана Мегмеда IV, про яку слушно клопотався гетьман. У кінці 1650 р. володар Порти прийняв відповідну ухвалу на вигідних для Війська Запорозького умовах (звільнення від сплати данини, перетворення України у князівство та передачу його у володіння Б. Хмельницького). Малозрозуміла відмова від неї гетьмана і старшин виявилася однією з найбільших дипломатичних помилок українського уряду [72, с.146-148; 77, с.228-230], масштаби негативних наслідків якої співмірні лише з плодами Замостянського перемир'я 1648 р. Адже прийняття протекції де-юре легітимізувало б володаря (князя) Української держави в системі міжнародних відносин у Центрально-Східній Європі, слугувало б «щитом» від агресивних дій Речі Посполитої, гарантом лояльного ставлення Іслам-Гірея та зламало корпоративне володіння Війська Запорозького Україною. Ця недалекоглядність українських політиків породила Берестецьку катастрофу й загнала їх у геополітичну пастку польсько-кримською Кам'янецькою угодою (грудень 1653 р.). У пошуках виходу з неї Б. Хмельницький і старшини змушені були прийняти царську протекцію 1654 р. на значно гірших умовах від пропонуваного султаном. Оскільки московська сторона розглядала укладений договір як засіб обмеження політико-правового статусу козацької України й ігнорувала взяті на себе обов'язки протектора, то гетьман і старшини проявляли гідну поваги позицію в обстоюванні державних інтересів [43, с.294-418; 44, с.303-313; 47, с.39-50, 81-91, 112-127; 54, с.117-118; 55, с.120-122; 66, с.775-795; 77, с.85-127; 82, с.443-510; 86, с.148-214]. Тому розпочали пошук нового протектора знову в особі султана чи шведського короля.

Попри негативні тенденції, які мали місце в елітотворенні, упродовж другої половини 1652-1657 рр. процес зберігав динаміку потенційного розвитку. Незважаючи на відсутність офіційного проголошення утворення держави, дякуючи зусиллям гетьмана і старшин, всі її основні інституції успішно функціонували. Складалася крихка спільність інтересів «старовинних» старшин (репрезентаторів козацтва) і «новопосталих» (вихідців з поспільства, шляхти, духовенства тощо). Хоча серед неї оформилися різні угруповання (породжені відмінними ціннісними орієнтаціями), внаслідок виважених дій Б. Хмельницького вдалося уникнути «війни Русі з Руссю» [29, с.252].

Зароджуються спорадичні уявлення про звільнені землі, як окремішній державно-політичний організм. Наповнюється новим змістом поняття «Україна» (українські землі). Воно починає трансформуватися у назву державного утворення, назву власної країни. У документах гетьмана цей процес уже чіткіше окреслюється з осені 1654 р. [29, с.382-384, 387, 391-395, 400]. А в жовтні 1655 р. він уже оприлюднив львів'янам намір «... визволити Україну своєю руську...» [29, с.457]. Показово, що саме в цьому ж році гетьманський уряд вперше зробив реальну спробу за допомогою «козацької шаблі» включити до складу держави західноукраїнські землі, що

зазнала невдачі лише через рішучий спротив шведського короля Карла X Густава [47, с.71-75; 52, с.1105-1109. 1123-1131; 86, с.157-162]. І з цього часу й до смерті Б. Хмельницький разом зі старшинами проводив послідовну політику на поширення влади Війська Запорозького на українські землі «до Вісли» й «угорського кордону» [23, с.138, 204-205; 29, с.502; 52, с.1307, 1329-1331, 1435-1436]. Намагалися вони також заволодіти землями південної Білорусі (Пінський, Мозирський, Турівський повіти й Слуцьке князівство) [29, с.604; 47, с.95-111; 58, с.55-56]. Невипадково, укладаючи у жовтні 1657 р. союзний договір зі Швецією, старшини домоглися визнання з боку Карла X Війська Запорозького «з підвладними йому провінціями за нарід свобідний і нікому не підлеглий...» [36, с.32].

Консолідації еліти сприяла жорстка централізаторська політика гетьмана. Правда, його намагання зосередити повноту влади у своїх руках, наштовхувалися на потужний спротив «колективної волі» (егалітарного характеру) Війська Запорозького. Аби зламати його, пішов на створення власного «клану» старшин, на думку Я. Дашкевича, у «... розумінні якраз того монархічного станового ядра – і фундаменту – гетьманської влади в Україні...» [53, с.79]. В цьому відношенні на літо 1657 р. домігся (зберігаючи чинність старшинської і військової рад) зосередження у своїх руках майже необмеженої влади. Не випадково київський митрополит С. Косов називав його «володарем» їхньої країни [57, с.86-87]. Полковник П. Тетеря влітку 1657 р. повідомив російським сановникам у Москві, що гетьман «... володів усім один, що накаже, то всім Військом і роблять» [22, с.764]. У квітні цього ж року добився обрання сина Юрія спадкоємцем гетьманської булави. Водночас скасував практику обрання козаками на своїх радах старшин, запровадивши принцип їх призначення. Все це сприяло виокремленню старшин в осібну групу, зайняту в системі державного управління. Аналіз її діяльності дозволяє нам висловити міркування, що вона досягла статусу метаеліти (тобто політичної еліти, процес формування якої ще не завершився).

Однак, ця згуртованість еліти виявилася ефемерною, бо зберігалася в основному завдяки залізній волі і харизмі Богдана Великого. Справа в тому, що найближчі до нього соратники з «клану» не лише не стали опорою становлення монархічної влади династії Хмельницьких, а після його смерті, розв'язавши громадянську війну, перетворилися на промоторів політичної катастрофи козацької України. Найвпливовіші з-поміж них були шляхтичами (І. Виговський, П. Тетеря та ін.), котрі, на жаль, в основному продовжували сповідувати дореволюційні політичні цінності. Скориставшись хворобою Б. Хмельницького, І. Виговський, вочевидь, з осені 1656 р. розпочав таємно формувати власне угруповання, за допомогою якого планував захопити владу (вже влітку 1652 р. вважав себе «володарем в усіх справах», котрого «слухають і поважають» гетьман і всі старшини [27, с.222]. Не дивлячись на те, що вже гетьманував Ю. Хмельницький, регентом якого його ж було призначено, він розпочав боротьбу за його усунення [23, с.295, 314, 316,

321; 34, с.344]. Врешті-решт свого добився: жовтнева Корсунська рада вручила йому булаву. Позбавлення влади Ю. Хмельницького ознаменувало руйнацію монархічної форми правління й зумовило деструкцію еліти. Вона проявлялася у різкому загостренні протистоянь старшинських угруповань (до І. Виговського перейшли в опозицію прихильники молодого екс-гетьмана), започаткуванні міжусобиць за владу, відкритому конфлікті зі запорозькою старшиною та послабленні центральної влади.

Отже, у процесі формування політичної еліти можна виокремити наступних три періоди:

Перший – лютий – листопад 1648 р. – це час, коли козацька еліта еволюціонувала у політичну протоеліту. Очоливши формування владних структур, вона поповнюється величезною кількістю новоявлених старшин з нереєстрового козацтва й поkozаченого поспільства. В силу чого формується два угруповання: помірковане й радикальне. В листопаді завершується становлення політичної протоеліти, незначна більшість якої продовжувала підтримувати ідею збереження цілісності Речі Посполитої.

Другий – грудень 1648 – червень 1652 рр. – започаткував трансформацію протоеліти в еліту, що супроводжувалося консолідацією традиційної козацької еліти з новопоставленою, народженою революційним вибухом. Вона успішно розв'язувала питання державотворення, сформувала ідею незалежної соборної Української держави, визнала соціально-економічні завоювання поспільства.

Третій – липень 1652 – серпень 1657 рр. – характеризувався двома суперечливими процесами: з одного боку тривав подальший розвиток еліти, зокрема її консолідації та політичної свідомості, а з другого – зміцнювалося угруповання І. Виговського, котре таємно протидіяло намірам гетьмана утвердити в державі панування власної династії.

Список використаних джерел та літератури:

1. Архів головний актів давніх (Варшава), ф. 549, спр. № 9, т. III, 121 лист.
2. Архів головний актів давніх (Варшава), ф. 553, від. II, книга № 18, б/а.
3. Архів головний актів давніх (Варшава), ф. 553, від. VI, скринька № 36 і 37/1, 833 арк.
4. Архів Інституту історії України НАН України, оп. 3, спр. № 7, 433 арк.
5. Архів Інституту історії України НАН України, оп. 3, спр. № 23, 441 арк.
6. Архів Інституту історії України НАН України, оп. 3, спр. № 36, 775 арк.
7. Архів Інституту історії України НАН України, оп. 3, спр. № 55, 169 арк.
8. Бібліотека Вроцлавського університету. ВР, спр. № Акс 1949/440, 1129 арк.
9. Бібліотека музею Чорторийських (Краків). ВР, спр. № 142, 734 арк.
10. Бібліотека музею Чорторийських (Краків). ВР, спр. № 143, 754 арк.
11. Бібліотека музею Чорторийських (Краків). ВР, спр. № 146, 362 арк.
12. Бібліотека музею Чорторийських (Краків). ВР, спр. № 417, 466 арк.
13. Бібліотека музею Чорторийських (Краків). ВР, спр. № 1657, 542 арк.
14. Бібліотека Польської академії наук (Краків). ВР, спр. № 1275, 167 арк.

15. Державний архів Кракова, ф. 452, спр. № 364, 648 арк.
16. Державний архів Кракова, ф. 465, спр. № 31, 339 арк.
17. Державний архів Кракова, ф. 465, спр. № 41, 238 арк.
18. Львівська наукова бібліотека імені В. Стефаника. ВР, ф. 5, спр. № 189/ II, 1668 арк.
19. Львівська наукова бібліотека імені В. Стефаника. ВР, ф. 5, спр. № 225/ II, 425 арк.
20. Львівська наукова бібліотека імені В. Стефаника. ВР, ф. 5, спр. № 2286/ II, 241 арк.
21. Центральний державний історичний архів України (Київ), ф. 1230, спр. № 254, 18 арк.
22. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России. – СПб., 1879. – Т. XI. – 820+18 с.
23. Архив Юго-Западной России. – К., 1908. – Т. VI. – Ч. III. – 419 с.
24. Бевзо О.А. Львівський літопис і Острозький літописець / О.А. Бевзо. – К. : Наукова думка, 1971. – 200 с.
25. Величко С. Літопис / Самійло Величко ; переклав з книжної української мови Валерій Шевчук. – К. : Дніпро, 1991. – Т. 1. – 373 с.
26. Воссоединение Украины с Россией. Документы и материалы : в трех томах. – М. : Изд-во АН СССР, 1953. – Т. II. – 557 с.
27. Воссоединение Украины с Россией. Документы и материалы : в трех томах. – М. : Изд-во АН СССР, 1953. – Т. III. – 654 с.
28. Джереда з історії Національно-визвольної війни українського народу 1648–1658 рр. / упоряд.: док. іст. наук, проф., протоієрей УПЦ Київського Патріархату о. Юрій Мицик. – К., 2012. – Т. 1: (1648–1649 рр.). – 679 с.
29. Документи Богдана Хмельницького (1648–1657) / упоряд.: І. Крип'якевич та І. Бутич. – К. : Вид-во АН УРСР, 1961. – 739 с.
30. Документи об Освободительной войне украинского народа: 1648–1654 гг. / составители А.З. Барабой, И.Л. Бутич, А.Н. Катренко, Е.С. Компан. – К. : Наукова думка, 1965. – 825 с.
31. Історія України в документах і матеріалах / склали проф. М.Н. Петровський і В.К. Пугілов. – К. : Вид-во АН УРСР, 1941. – Т. III. – 291 с.
32. Мицик Ю.А. Волинь в роки Визвольної війни українського народу XVII століття. Документи і матеріали / Ю.А. Мицик, В.І. Цибульський. – Рівне : Перспектива, 1999. – 119 с.
33. Памятники, изданные Киевскою комиссиею для разбора древних актов. – К. : Тип. Императорского Университета Св. Владимира, 1897. – Т. II. – 616 с.
34. Памятники, изданные Киевскою комиссиею для разбора древних актов. – К.: Типография Императорского Университета Св. Владимира, 1897. – Т. III. – 601 с.
35. Універсали Богдана Хмельницького 1648–1657 / упоряд.: І. Крип'якевич, І. Бутич. – К. : Видавничий дім «Альтернативи», 1998. – 383 с. + 34 ілюстрації.
36. Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича (1657–1687) / упоряд. Іван Бутич, Вячеслав Ринсевич, Ігор Тесленко. – Київ–Львів : НТШ, 2004. – 1086 с.
37. Халєбський П. Україна – земля козаків. Подорожній щоденник / Павло Халєбський ; упоряд. Микола Рябий. – К. : Укр. письменник ; Ярославів Вал, 2008. – 293 с.
38. Szajnocha K. Dwa lata dziejów naszych 1646–1698: Źródła / Szajnocha Karol. – Lwów, 1869. – Т. II. – S. 319–396.
39. Grabowski A. Starożytność i historyczne Polski. – Krakow : Nakładem i drukiem Józefa Czecha, 1840. – Т. I. – 496 s.

40. Michałowski J. Księga pamiętnicza / Jakub Michałowski. – Krakow : w drukarni J. K. Uniwersytetu, 1864. – 856 s.
41. Rudawski W. Historja polska od śmierci Władysiawa IV aż do pokoju Oliwskiego, czyli dzieje panowania Jana Kazimierza od 1648 do 1660 r. – Mohylew, Petersburg : Nakiadem B. Wolfa, 1855. – Т. I. – 301 s.
42. Биркович О.І. Судова система Української держави (Гетьманщини) 1648-1657 рр. : автореф. дис. ... ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; Історія політичних і правових вчень» / О.І. Биркович. – К., 2004. – 19 с.
43. Брайтчевський М. Приєднання чи возз'єднання? Триптих / Михайло Брайтчевський // Переяславська рада 1654 року (Історіографія та дослідження. – К. : Смолоскип, 2003. – С. 294-418.
44. Брехуненко В. Московська експансія і Переяславська рада 1654 року // Віктор Брехуненко. – К. : Книжкова друкарня наукової книги, 2005. – 367 с.
45. Брехуненко В. Східна брама Європи. Козацька Україні в середині XVII-XVIII ст. / Віктор Брехуненко. – К. : Темпора, 2014. – 503 с.
46. Голобуцький В. Запорізьке козацтво / Володимир Голобуцький. – К. : Вища школа, 1994. – 539 с.
47. Горобець В. «Волимо царя східного...» Український Гетьманат та російська династія до і після Переяслава / Віктор Горобець. – К. : Вид-во «Часопис «Критика»», 2007. – 462 с.
48. Горобець В. Влада та соціум Гетьманату. Дослідження з політичної і соціальної історії ранньомодерної України. – К.: Інститут історії України НАН України, 2009. – 270 с.
49. Грабовецький В.В. Західноукраїнські землі в період народно-визвольної війни 1648–1654 рр. / В.В. Грабовецький. – К. : Наукова думка, 1972. – 192 с.
50. Грушевський М. Історія України-Руси / Михайло Грушевський. – К. : Наукова думка, 1995. – Т. VIII. – Ч. III. – 292 с.
51. Грушевський М. Історія України-Руси / Михайло Грушевський. – К. : Наукова думка, 1996. – Т. IX. – Ч. I. – 869 с.
52. Грушевський М. Історія України-Руси / Михайло Грушевський. – К. : Наукова думка, 1997. – С. 869-1630.
53. Дашкевич Я. Клан Хмельницького – легенда чи дійсність? / Ярослав Дашкевич // Україна в минулому. – Київ-Львів, 1992. – Вип. 2. – С. 78-92.
54. Дашкевич Я. Переяслав – 1654: ще три настирливі питання / Ярослав Дашкевич // Його ж. Постаті. Нариси про діячів історії, політики, культури. – Львів: Львівське відділення ІУАД ім. М. С. Грушевського НАНУ ЛНУ ім. І. Франка, 2006. – С. 114-118.
55. Дашкевич Я. Марєво Переяслава над Україною / Ярослав Дашкевич // Його ж. Постаті : нариси про діячів історії, політики, культури. – Львів : Львівське відділення ІУАД ім. М.С. Грушевського; ЛНУ ім. І. Франка, 2006. – С. 118-124.
56. Єрмолаєв В.М. Органи влади і управління Української держави (друга половина XVII-XVIII ст.) / В.М. Єрмолаєв, А.І. Козаченко. – Х. : Право, 2002. – 175 с.
57. Карпов Г. Критический обзор разработки главных русских источников по истории Малороссии, относящихся за время: 8-е января 1654 – 30-е мая 1672 года. – М. : Тип. Грачѣва, 1870. – 191 с.
58. Когут З. Кордони України: територіальні візії козаків від гетьмана Б. Хмельницького до гетьмана І. Самойловича / З. Когут // Укр. іст. жур. – 2011. – № 3. – С. 50-73.
59. Крип'якевич І.П. Богдан Хмельницький. – 2-е вид., випр. і доп. / І.П. Крип'якевич. – Львів : Світ, 1990. – 406 с.

60. Михайлина П.В. Визвольна боротьба трудового населення міст України (1569–1654 pp.) / П.В. Михайлина. – К. : Наукова думка, 1975. – 259 с.
61. Окиншевич Л. Центральні установи України-Гетьманщини XVII-XVIII вв. / Лев Окиншевич. – К., 1929. – Ч. I: Генеральна рада. – С. 254-425.
62. Окиншевич Л. Центральні установи України-Гетьманщини XVII-XVIII вв. / Лев Окиншевич. – К., 1930. – Ч. II: Рада старшини. – 352 с.
63. Окиншевич Л. Рада старшинська на Гетьманщині. Історико-юридичний нарис / Лев Окиншевич // Хроніка. – К., 1998. – Вип. 27-28. – С. 192-210.
64. Перналь А.Б. Річ Посполита двох народів і Україна. Дипломатичні відносини 1658-1659 / А.Б. Перналь ; переклад з польської проф. о. Юрія Мицика за участі Інни Тарасенко. – К. : Видавничий Дім «Києво-Могилянська академія», 2013. – 398 с.
65. Плохій С. Божественне право гетьманів: Богдан Хмельницький і проблема легітимності гетьманської влади в Україні / Сергій Плохій // *Mediaevalia ucrainica: Ментальність та історія ідей.* – К., 1995. – Т. III. – С. 86-110.
66. Плохій С. Переяслав 1654: Православний дискурс та політична культура / Сергій Плохій // *Переяславська рада 1654 року.* – К. : Смолоскип, 2003. – С. 775-795.
67. Смолій В.А. Українська державна ідея XVII-XVIII століть: проблеми формування, еволюції, реалізації / В.А. Смолій, В.С. Степанков. – К. : Альтернативи, 1997. – 367 с.
68. Смолій В.А. Українська національна революція XVII ст. (12648–1676 pp.) / В.А. Смолій, В.С. Степанков // *Україна крізь віки.* – К. : Альтернативи, 1999. – Т. 7. – 351 с.
69. Смолій В. Політична система українського суспільства у роки національної революції XVII століття / Валерій Смолій, Валерій Степанков. – К. : Інститут історії України НАН України, 2008. – 119 с.
70. Смолій В.А. Богдан Хмельницький. Соціально-політичний портрет. – 3-е вид., доопр. / В.А. Смолій, В.С. Степанков. – К. : Темпора, 2009. – 679 с.
71. Смолій В. Українська національна революція XVII ст. (1648–1676 pp.) / Валерій Смолій, Валерій Степанков. – К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2009. – 447 с.
72. Смолій В.А. Український політичний проект XVII ст.: становлення національного інституту влади / Валерій Смолій, Валерій Степанков. – К. : Інститут історії України НАН України, 2014. – 193 с.
73. Смолій В.А. Інститут влади в політичній системі України (середина – друга половина XVII ст.) / Валерій Смолій, Валерій Степанков. – К. : Наукова думка, 2014. – 242 с.
74. Смолій В. Влада в Українській державі: сутнісний зміст та вектори позиціонування / Валерій Смолій, Валерій Степанков // *Українська держава другої половини XVII-XVIII ст.: політика, суспільство, культура.* – К. : Інститут історії України НАН України, 2014. – С. 41-87.
75. Степанков В.С. Антифеодальна боротьба в роки Визвольної війни та її вплив на формування Української держави (1648–1654) / В.С. Степанков. – Львів : Світ, 1991. – 195 с.
76. Степанков В. Переяслав 1654 року: витоки, сутність, наслідки / Валерій Степанков // *Україна та Росія: проблеми політичних та соціокультурних відносин* : зб. наук. пр. – К. : Інститут історії України НАН України, 2003. – С. 85-127.
77. Степанков В. Між Московією і Стамбулом: чи існувала проблема вибору протекції у 1648–1654 pp.? / Валерій Степанков // *Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVII ст.)* – К. : Інститут історії України НАН України, 2005. – Вип. 4. – С. 223-236.

78. Степанков В. Селянська війна 1648 – першої половини 1652 років: основні події, періодизація, особливості, наслідки / Валерій Степанков // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII ст.). – К. : Інститут історії України НАН України, 2005. – Вип. 5. – С. 263-314.
79. Степанков В. Зрада королю чи законне право на виступ (козацьке повстання першої половини 1648 р. у сприйнятті Війська Запорозького / В. Степанков // Соціум. Альманах соціальної історії. – К. : Інститут історії України НАН України, 2006. – Вип. 6. – С. 249-256.
80. Степанков В.С. Національна революція 1648-1676 / В.С. Степанков // Енциклопедія історії України. – К. : Наукова думка, 2010. – Т. 7. – С. 270-279.
81. Томашівський С. Народні рухи в Галицькій Русі 1648 р. / Степан Томашівський // ЗНТШ. – Львів, 1898. – Т. XXIII–XXIV. – С. 1-138.
82. Федорук Я. Віленський договір 1656 року: Східноєвропейська криза і Україна у середині XVII століття / Ярослав Федорук. – К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2011. – 623 с.
83. Флоря Б.Н. Отношение украинского казачества к Речи Посполитой во время казацких восстаний 20–30-х годов XVII века и на начальном этапе народно-освободительной войны / Б.Н. Флоря // Славяноведение. – 2002. – № 2. – С. 36-51.
84. Чухліб Т. Секрети українського полівасалітету. Хмельницький – Дорощенко – Мазепа / Т. Чухліб. – К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2011. – 327 с.
85. Яковенко Н. «Господарі Вітчизни»: уявлення козацької та церковної еліти Гетьманату про природу, репрезентацію і обов'язки влади (друга половина XVII – початок XVIII ст.) / Наталя Яковенко // Мазепа e il suo tempo. Storia, cultura, societa. – Alessandria, 2004. – С. 7-37.
86. Яковенко Т. Гетьманщина в другій половині 50-х років XVII століття. Причини і початок Руїни / Тетяна Яковлева. – К. : Основи. 1998. – 447 с.
87. Ярошинський О.Б. Волинь у роки Української національної революції середини XVII ст. / О.Б. Ярошинський. – К. : Стилос, 2005. – 458 с.
88. Kaczmarczyk J. Bohdan Chmielnicki / Janusz Kaczmarczyk. – Wrocław : Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, 2007. – 285 s.
89. Serczyk W.A. Na płonącej Ukrainie. Dzieje Kozaczyzny 1648-1651 / Władysław Andrzej Serczyk. – Warszawa : Książka i Wiedza, 1998. – 379 s.

В. В. Степанков

Достижения и неудачи национального элитобразования (1648-1657 гг.)

Статья посвящена выяснению процесса национального элитобразования в период гетманата Б. Хмельницкого. Эта проблема является весьма актуальной, поскольку не становилась предметом специальных исследований. Дело в том, что в следствие доминирования в историографии статусно-функционального подхода в понимании сущности понятия политической элиты, ученые не сомневаются в том, что казацкая старшина сразу же стала выполнять её функции. На наш взгляд, политической элитой следует считать не просто правящую верхушку, а только ту, которая эффективно исполняет властно-политические функции.

Анализ источников и литературы позволяет выделить три этапа национального элитобразования. Первый этап (февраль – ноябрь 1648 г.) характеризовался противоречивым процессом эволюции казацкой элиты в протоэлиты, которая исповедовала кон-

цепию целостности Речи Посполитой. На втором этапе (декабрь 1648 – июнь 1652 гг.) началось превращение протоэлиты в политическую элиту, которая сформировала идею создания независимого соборного Украинского (Русского) государства, образовала его основные институции и признала социально-экономические завоевания посольства. В третьем этапе (июнь 1652 – август 1657 гг.) проявились две тенденции: возникновение политической элиты, процесс становления которой не завершился, и появление среди неё группировки И. Выговского, противоборствующей утверждению при власти династии Хмельницких.

Ключевые слова: протоэлита, политическая элита, государство, Украина, Б. Хмельницкий, казацкая старшина, казачество, посольство.

V. Stepankov

Gains and losses of the national elite formation (1648-1657)

The article is devoted to the process of national elite formation during cadence of B. Khmelnytskyi. This problem is actual, because it didn't serve as the subject of special studies. As a result the domination of historiographical functional approach to clarify the nature of the political elite, scholars do not doubt that Cossack officers immediately became to perform the functions. In our view, the political elite should be considered not as a ruling power, but only that one which effectively performs power and political functions. Whereby Cossack officers did not immediately transform in its.

The analysis of sources and literature suggests to allocate three stages of the national elite formation. The first stage (February – November 1648) is characterized by contradictory process of transformation of Cossack elite in national pre-elite that practiced the concept of integrity of the Commonwealth.

The second stage (December 1648 – June 1652's) pre-elite transformation in the political elite started, the idea of creating an independent Ukrainian state was formed, its main institutions were built up and the social and economic gains of Ukrainian common people were recognized.

The third stage (July 1652 – August 1657) was indicated by two trends of the political elite, the formation of which was not completed, and the formation of group of I. Vyhovsky who was in opposition to the dynasty of the Khmelnytskiys.

Key words: pre-elite, the political elite, state, Ukraine, B. Khmelnytskyi, Cossack, Cossacks officers, the common people.

Отримано: 14.10.2015